

## Yazar Bilgileri Author(s)

**Prof. Dr.**

**Muammer İSKENDEROĞLU**

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Felsefesi

muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1857-9826

## Künye Bilgisi

S. Frederick Starr, *The Genius of Their Age: Ibn Sina, Biruni, And the Lost Enlightenment*.

Oxford: Oxford University Press, 2023.

312 Sayfa.

ISBN: 9780197675557.

## Makale Tarihleri History of Article

**Geliş Tarihi /Received**  
04/11/2023

**Kabul Tarihi/Accepted**  
25/12/2023

## Kitap İncelemesi

## Anahtar Kelimeler / Keywords

Biruni / Biruni

İbn Sina / Ibn Sina

Dâhi / Genius

Aydınlanma / Enlightenment

## Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

## Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

▪ Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## Atıf / Citation

Muammer İSKENDEROĞLU, "The Genius of Their Age: Ibn Sina, Biruni, And the Lost Enlightenment", *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi*, 1/1 (Aralık 2023), 9-16.



Bugün siyasi ve kültürel olarak dünyanın en geri kalmış coğrafi bölgelerinden biri sayılabilecek olan Orta Asya, bin yıl önce her açıdan dünyanın en gelişmiş bölgesi idi. Starr, bu coğrafyanın parlak asırlarının hikayesini daha önce yayımladığı *Kayıp Aydınlanma*<sup>1</sup> adlı eserinde başarıyla tasvirmişti. Burada ele alacağım eserinde ise Starr, bu parlak asrın o eserde de kısmen bahsettiği iki önemli bilgini olan İbn Sînâ (980-1037) ve Bîrûnî'yi (973-1048/1061?) detaylı bir şekilde inceliyor. Bunu yaparken yazar sadece yazılı kaynaklarla yetinmeyip arkeolojik bulguları da kullanarak iki bilginin hayatlarını araştırıyor. Böylece onların hem insan olarak hayatlarına dair bilinen her şeyi, hem de entelektüel şahsiyetler olarak eserlerini yaşadıkları dönemin bağlamına yerleştirerek okuyucuya sunuyor.

On dokuz bölüm halinde organize ettiği eserinde Starr, Plutarkhos'un icadı paralel hayatlar fikrini esas alan biyografi yöntemiyle, İbn Sînâ ve Bîrûnî'nin hayatlarının siyasi karmaşaların belirleyici olduğu önemli evrelerini birbirine paralel şekilde sunuyor. Her iki bilginin de Orta Asya kültürünün oldukça eğitimli elit üyeleri ve bilgini oldukları bir vakıa olsa da İbn Sînâ ve Bîrûnî'nin oldukça farklı kişilik ve bilgi anlayışına sahip oldukları ve bunun da onları ömür boyu birbirine açık veya gizli rakip yaptığı söylenebilir. Eser boyunca Starr özellikle iki bilginin farklılıklarına dikkat çekiyor. Fakat bu yazıda İbn Sînâ ve Bîrûnî'nin hayat evrelerini detaylı bir tasvir ve değerlendirme imkânı olmadığından, Starr'ın eserinde özellikle dikkatimi çeken bazı hususları paylaşmakla yetineceğim.

Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın hayatı, Sâ mânîler'in son dönemlerinde siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu Orta Asya'da başladı. Bîrûnî Hârizm bölgesinin Kâs şehrinde, İbn Sînâ ise Buhara yakınlarında Efşene köyünde doğdu. Starr *Kayıp Aydınlanma*'da, daha genç yaşta ikilinin gerçekleştirdikleri ilmi mektuplaşmaları detaylıca ele almıştı. *The Genius*'ta da bu yazışmalara değiniyor ve ardından 1004-1011

---

<sup>1</sup> S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019). Kitap üzerine bir değerlendirme için Muammer İskenderoğlu, "S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*", *Din & Felsefe Araştırmaları* 2/3 (2019), 63-67.

yıllarında Sâ mânîler'e bağlı Me'mûnîler sarayında hayatlarının keşiştiğini ifade ediyor. Sonrasında bölgeyi Gazneliler ele geçirince vezir olan Bîrûnî siyasi esir olarak Gazne'ye götürüldü ve sultan Mahmut ve oğlu Mesut tarafından çok güvenilip değer verilmese de saray çevresinde gözden uzak ilmî çalışmalarla hayatını sürdürdü ve Gazne'de vefat etti. Bu süreçte Gazneliler'den kaçan İbn Sînâ ise değişik yerel güçlerden destek bulmaya çalıştı ve ağırlıklı olarak Büveyhîler'in hüküm sürdürdüğü Rey, Hemedan ve İsfahan gibi şehirlerde vezirlikten hapis hayatına varan maceralı bir hayat sürdü. Sonunda yine Gazneliler'in saldırısı nedeniyle İsfahan'dan kaçarken Hemedan yakınlarında vefat etti. Bu iki hayat serüveni ile ilgili özet olarak söylenecek şey, ilmî çalışma yapmanın önünde her türlü engelle rağmen bu sürecin sonunda günümüze kadar etkileri devam eden iki dâhinin ortaya çıkmasıdır.

Starr'ın ilk bölümünün başlığı olan "Together and Apart" belki de iki bilginin fiziksel olarak bir arada bulunduğu yedi yıllık sürede de ayrı dünyaların insanları olduğunun en güzel ifadesi kabul edilebilir. Daha önce mektupla derin ilmî meseleleri tartışan Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın bu süre boyunca sarayda birçok siyasi, ilmî ve kültürel programa beraber katılmış olmalarına rağmen sonraki hayatlarında, İbn Sînâ'nın otobiyografisinde ve yazdıkları ilmî eserlerinde birbirlerinin isimlerini bile zikretmemelerini Starr dikkat çekici buluyor. Denebilir ki, dâhi de olsalar Bîrûnî ve İbn Sînâ insanî zaaflarla maluldür. Belki de bu ikili birlikte çalışma yapabilselerdi çok daha önemli başarılarla imza atabileceklerdi.

Starr'a göre hayata bir yetim olarak başlayan Bîrûnî'nin çok iyi bir eğitim alması ve Hârizm sultanının sarayında kendini bulması, yine hayatının sonraki dönemlerinde ilmin değerini bilmez zalim sultanların gölgesinde yaşaması ve bu kadar araştırma yapıp eserler üretmesi tam bir sırdır. Diğer taraftan İbn Sînâ, Sâ mânî elitine mensup zengin bir ailede doğup iyi bir eğitim ile hayata başlamıştır ve bu açıdan Bîrûnî'den çok daha şanslıdır. Ama sonuçta şanslı bir doğumun ilmî ve siyasi başarıda belirleyici olmadığı bir ortamdandır söz edilebilir. Erken yaşta iyi bir eğitimi tamamlayan Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın ilmî hayatlarının ilk evrelerinde tam zamanlı bir işten ziyade ilme değer

veren zengin hâmilelerin desteğiyle ıgır açan eserler vermeye başladıkları söylenebilir. Starr'a göre, bu süreçte iki bilgin de hâmilelerin ilgi ve talepleriyle kendi ilmî ilgilerinin çok da örtüşmediğinin farkına varmışlardır. Halbuki Bîrûnî'nin ilgisi daha çok matematik ve astronomiye ve bu bilimlerin uygulama alanlarına yönelik, İbn Sînâ'nın ilgisi ise daha çok metafizik meselelere yöneliktir. Starr'a göre, her halükârda iki bilginin hayatlarının eğitim ve ilk özgür araştırma ve eser verme dönemi, Orta Asya'daki siyasi karışıklıklarla beraber sona ermiştir. Hayatlarının geri kalan dönemlerini bitmeyen bir kargaşa içinde sürdürmek zorunda kalmışlardır ve bu da onların hayatında derin etkiler bırakmıştır. Bu kargaşa ortamında defalarca hayatı tehlike geçirmişler, kütüphanelerini ve astronomik gözlem aletlerini kaybetmişler, yazdıkları bazı eserlerin tek nüshasını bile koruyamamışlardır. Bu bilginlerin eserlerinin birçoğunun günümüze ulaşmaması da bu kargaşa ortamının sonucudur.

Bîrûnî ile İbn Sînâ'nın ilmî bakış açılarının farklılığının yukarıda atf yaptığımız ilk yazışmalarından itibaren kendini göstermeye başladığı söylenebilir. Birbirlerinin eserlerinden genç yaşta haberdar olan ve Sâ mânî posta sistemi sayesinde muhtemelen 997-98 civarı üçer uzunca mektupla yazışan bu iki bilginin yazışmalarda İbn Sînâ, Bîrûnî'ye verdiği cevaplarda Aristoteles gibi gözlemden ziyade mantığa güvenmekte ve Bîrûnî'yi İlk Muallim'in otoritesine meydan okuduğu için de küçümsemekteydi. Buna karşılık Bîrûnî'nin tartışmaya açtığı sorular ve cevapları esas olarak kendi gözlemlerine dayanmaktaydı. İbn Sînâ bazı hususlarda revizyona gitse de temelde Aristoteles'in yöntemini ve sonuçlarını kabul ederken Bîrûnî hem sonuçları hem de o sonuçlara götüren yöntemi sorgulamaktaydı. Starr'a göre Bîrûnî, Bilimsel Devrimler'e kadar Aristoteles'in en sert eleştirmeni olmuştur ve bu açıdan modernitenin habercisi sayılabilir.

Bîrûnî'nin gözleme dayalı yöntemi, onu tarih ve toplum araştırmalarına yöneltmiş ve bu alanda çağının ilim anlayışının çok ötesinde, hatta bugünkü bilimsel anlayışın bile ulaşamadığı üstün bilimsel standartlarda çalışmalar yapmıştır. Kendi kültürel bakış açılarını merkeze alarak tarih yazan Yunan veya Pers tarihçilerin aksine Bîrûnî, bütün kültürleri ve hatta dinleri eşit gören bir bakış

açısıyla dünya tarihini inceleyip yazmıştır. Onun *el-Âsârü'l-bâkıye* adlı tarih kitabından önce evrensel tarih kavramından söz etmek mümkün değildir. Hindistan seyahatinde Hinduların din, bilim ve kültürleri ile ilgili gözlemlerini ve araştırmalarını kaleme aldığı *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eseri de aynı bakış açısının ürünüdür. Starr'a göre Bîrûnî, bu gibi eserlerinde kültürel antropoloji henüz bir bilim dalı olarak ortaya çıkmadan bu bilimin uygulayıcısı olmuştur.

Değişik milletlerin kullandığı takvimlere karşı da Bîrûnî kendi matematik ve astronomi çalışmalarına dayalı bilimsel çözüm sunmaktaydı. Astronomik olarak günün, ayın ve yılın uzunluğu bellidir ve Orta Asya'nın zengin ticaret birikimi de millî efsanelere veya dine dayalı, bilimsellikten uzak takvim yerine ortak bilimsel takvim kullanmayı gerektirmekteydi. Aynı matematik bilgisini yerkürenin çapını, önemli şehirler arasındaki uzaklığı vb. ölçmek için de kullanan Bîrûnî'nin bugünkü ölçümlere çok yakın ölçümleri ancak 17. asır modern Avrupalı bilginleri arafından aşılabilmiştir. Starr'a göre, Columbus'tan neredeyse beş yüzyıl önce, hiç okyanus görmemiş bir matematikçi ve gökbilimci olarak Bîrûnî, bu ölçümlerde Kuzey ve Güney Amerika olarak bilinen yerlerin insan yerleşimine açık kıtalar olarak var olduğu yönünde doğru bir hipotez kurmuştu. İbn Sînâ'dan farklı olarak o, sadece mantıksal delillerle yetinmeyip bu hipotezinin fiziksel olarak doğrulanmasını sağlamanın bir yolunu bulamadığından, meseleyi bu noktada bırakıp diğer soruları araştırmaya geçmiştir. Bîrûnî gibi bilginlerin en büyük şanssızlığı bu fiziki delilleri sağlamak için gerekli gemileri ve maddi manevi her türlü desteği onlara sağlayacak vizyon sahibi bir sultan bulamamalarıdır.

Diğer taraftan İbn Sînâ uygulamaya dayalı bir alanla ilgili olduğundan, gözlem ve kişisel tecrübesinin en yoğun bir şekilde açığa çıkması gereken tıp eseri *el-Kânûn fi't-tıbb*'i bile bütüncül felsefi külliyyatının bir parçası olarak düşünmüş ve teorik el kitabı olarak kaleme almıştır. Pratik tecrübe aktarımı açısından Ebu Bekir Razi gibi seleflerine çok şey borçlu olmasına rağmen, İbn Sînâ'nın eseri gelecek asırlar boyunca hem Doğu'da hem Batı'da tıp öğreniminin temel kitabı olmuştur. Bunda İbn Sînâ'nın özellikle rahatsızlıkların evrensel özelliklerini ve bunları üreten nedenleri saf teori yoluyla keşfetme ve

daha sonra felsefi olarak tedaviyi yöneten evrensel kuralları sunmadaki başarısının etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İbn Sînâ ile Bîrûnî'nin bilimsel bakış açılarının farklılığını Starr, ilaç sektöründe kullanılan bitkiler üzerinden karşılaştırıyor. Ona göre, İbn Sînâ önceki kaynaklardaki bitki isimlerini hiçbir gözlem ve deneye dayanmadan ve sadece 400 kadarını aktarırken Bîrûnî önceki kaynaklarda zikredilen bitkileri bizzat incelemiş, farklı dillerden çevirilerde belirtilen bitki isimlerinin gerçekte hangi bitki olduğunu araştırmış ve böylece 1116 bitki hakkında detaylı bilgi vererek farmakolojide modern döneme kadarki en büyük devrimi yapmıştır.

Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın hayatlarının değişik evrelerinde karşılaştıkları her türlü zorluğa rağmen yazdıkları eserlerinin bağlamının detaylı tasviri için burada yeterli mekân yok. Starr'ın da bahsettiği gibi, yaşadıkları bölgenin karmaşa ortamında eserlerinin sonraki nesillere ulaşması da bir mucize addedilebilir. Onlar siyasi olarak bölünmüş bir coğrafyada yaşıyorlardı. Bu ortamda, kitap düşmanı cahil bir sultan rakip yönetimdeki bir şehri ele geçirdiğinde ilk iş olarak kütüphaneleri yağmalamakta ve mezhepsel bağnazlıkla birçoğunu imha etmekteydi. Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın eserlerinden şans eseri sonraki nesillere ulaşmayı başaranlar da onların ilmî bakış açısını benimseyen yeni nesil ilim taliplerinin bu eserlere yönelmesini beklemiştir.

Starr eserinin son bölümlerinde Bîrûnî ve İbn Sînâ'nın eserlerinin Doğu'da ve Batı'daki etkisinin izlerini sürüyor. İbn Sînâ'nın etrafında az da olsa talebeleri bulunmaktaydı ve onlar vasıtasıyla eserlerinin çoğaltılması ve belli ilim merkezlerine ulaştırılması mümkün olmuştur. Halbuki Gazne sarayında göz hapsinde yaşayan ve popülerlikten de pek hoşlanmayan, gerçek bir talebe ve takipçi de bulamayan Bîrûnî böyle bir imkâna sahip olmamıştır. Bîrûnî'nin eserleri kısmen Semerkant'ta matematik ve doğa bilimlerini merkeze alan Uluğbey Medresesi'nde ilgi görmüş ama programı farklı bu medrese de bağnazlığın kurbanı olmuş ve kısa sürede yok edilmiştir. Bîrûnî, İslam dünyasında ve Batı'da ancak modern zamanlarda keşfedilebilmiştir. Diğer taraftan İbn Sînâ'nın İslam dünyasındaki etkisi felsefe, kelam ve tasavvuf üzerinde yoğun bir şekilde

hissedilirken, Batı'da da önce *el-Kānûn*'un ardından diğer felsefi eserlerinin Latinceye çevrilmesi ile benzer bir etki söz konusu olmuştur.

Günümüz İslam dünyasında hala Bîrûnî ve İbn Sînâ gibi bilginlerin isimlerine hatta mezarlarına bile tahammül edilememektedir. Starr, 2019'da Taliban'ın Gazne'yi ele geçirdiğinde Bîrûnî'nin mezarını yıkmaya çalıştıklarını aktarıyor. Saraylarında yüzlerce dalkavuk şair besleyen sultanlar, kendilerini dinin muhafızı gören sözde din alimlerinin de desteği ile bu bilim insanlarına hayatı dar etmek için elinden geleni yapmaktan çekinmediler. Starr'ın da vurguladığı gibi, Bîrûnî ve İbn Sînâ gibi bilginler, Newton'un Kraliyet Cemiyeti'nde bulduğu devlet ve meslektaş desteğinden yararlanma şansı bulamadı. Dün olduğu gibi bugün de İslam dünyasında bu gibi kurumların yokluğu, Müslüman entelektüel yaşamının büyük bir başarısızlığı ve nihai gerilemesinin ve bugün de hâlâ geri kalmışlığının en önemli nedenidir.

## Kaynakça

İskenderoğlu, Muammer. "Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı". *Din & Felsefe Araştırmaları* 2/3 (2019), 63-67.

Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.